

В. М. Лушпієнкоаспірант кафедри правосуддя
юридичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРАВОВИЙ СТАТУС СВІДКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ ТА ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

Статтю присвячено дослідженню нормативного підходу до визначення правового статусу свідка у кримінальному процесуальному законодавстві України та деяких європейських держав. Автор звертається до розуміння і значення поняття «правовий статус», а також його складових. На основі зроблених висновків проаналізовано положення процесуальних кодексів щодо визначення поняття, прав і обов'язків, а також відповідальності свідка як учасника кримінального провадження. Сформовано пропозиції з удосконалення визначення поняття свідка у кримінальному процесуальному законодавстві України.

Ключові слова: кримінальне провадження, правовий статус, свідок, права, обов'язки, відповідальність.

Постановка проблеми. Майже жодна справа не обходиться без виклику і допиту свідка. Нормативні втілення правового статусу свідка у національних законодавствах різних держав різняться. Проте у світі панує тенденція до зближення і гармонізації законодавства, зокрема кримінального процесуального, що зумовлює актуальність дослідження законодавчого відображення статусу свідка у кримінальних процесуальних кодексах (надалі – КПК) європейських держав, а саме Федеративної Республіки Німеччина (ФРН), Естонської Республіки, Грузії та деяких інших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні питання правового статусу свідка досліджували такі вчені: В.Г. Гончаренко, Г.Ф. Горський, Ю.М. Грошевий, В.В. Король, М.М. Михеєнко, М.А. Погорецький, В.М. Тертишник, Д.О. Савицький, С.М. Стахівський, Л.Д. Удалова, І.Я. Фойницький, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило, О.Г. Яновська та інші. Крім того, для визначення поняття «правовий статус» ми звернулись до праць таких представників загальної теорії права, як О.В. Зайчук, А.М. Колодій, Н.М. Онищенко, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун та інших. З урахуванням тенденцій до гармонізації законодавства залишається актуальним порівняльно-правове дослідження кримінального процесуального законодавства України та європейських держав.

Мета статті – дослідити нормативний підхід до визначення правового статусу свідка у кримінальному процесуальному законодавстві України та деяких іноземних держав.

Виклад основного матеріалу. Будучи учасником процесуальної діяльності, свідок у кримінальному процесі має визначене законом процесуальне становище. Для аналізу останнього доцільно використовувати категорію «правовий статус», яка визначає положення суб'єкта у правовідносинах. Правовий статус вважають окремою правовою категорією, яка відображає юридично оформлений соціальний статус особи у державі [1, с. 231]. Слід погодитись із такою позицією із тим зауваженням, що соціальний статус характеризує дещо незалежне від волі особи, яка його має, та може визначатись як встановлене коло можливостей, за межі якого особа не може вийти. Такі можливості встановлюються не самою особою, а соціальними нормами, тобто нормами, які прийняті у суспільстві, окремій суспільній групі та зумовлені наявністю в особі відповідних ознак, що дають змогу мати цей статус. Лише затвердження, ухвалення соціального статусу державою та закріплення його у нормах права трансформує соціальне явище у правове.

У юридичній енциклопедії під правовим статусом розуміється сукупність прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб, що в Україні передбачено Конституцією України, законами та іншими нормативно-правовими актами, міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України [2, с. 44]. У теорії існує велика кількість визначень цього поняття. Найчастіше дефініцію правового статусу науковці надають через сукупність окремих взаємопов'язаних

елементів – систему законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів, обов'язків особи тощо залежно від підходу конкретного автора. Таким чином, більшість запропонованих у літературі визначень цього поняття зроблена шляхом вказівки на структурні елементи цієї категорії без урахування самої сутності явища. У цьому аспекті найбільш повною вважаємо думку, висловлену М.В. Вітруком, який визначає, що «правовий статус – це соціально припустимі та необхідні можливості, потенції особи не просто як індивіда, а як громадянина держави. Вони гарантовані авторитетом держави, всією його силою» [3, с. 8].

Правовий статус є комплексною категорією. Його зміст становлять певні елементи. Одні вчені у складі правового статусу виокремлюють права, свободи, обов'язки і відповідальність [4, с. 263]. На думку О.В. Зайчука та Н.М. Онищенко, правовий статус є системою законодавчо встановлених і гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів та обов'язків особи [5, с. 132]. А.М. Колодій пропонує досить широкий перелік, виокремлюючи такі елементи правового статусу: статусні правові норми і правові відносини; суб'єктивні права, свободи і юридичні обов'язки; громадянство; правові принципи і юридичні гарантії; законні інтереси; правосуб'єктність; юридична відповідальність [6, с. 129].

Незважаючи на різноманіття думок щодо складових правового статусу, більшість учених погоджується, що в основі правового статусу лежать права й обов'язки відповідного суб'єкта. Зокрема, саме як комплекс прав та юридичних обов'язків особи визначав правовий статус П.М. Рабінович [7, с. 48]. На наш погляд, основою правового статусу свідка є його права, які не можуть бути реалізовані без інших елементів – обов'язків і відповідальності, що реалізується у зв'язку з невиконанням певних обов'язків. Саме ці категорії найбільш точно відображають особливості правового становища свідка.

Категорія правового статусу забезпечує системність прав і обов'язків. Останні об'єктивно взаємопов'язані між собою через їх взаємозумовленість та рівність. Так, належне виконання покладеного обов'язку є необхідною умовою та гарантією реалізації прав суб'єктів, забезпечує інтереси держави та суспільства. Права, які становлять структуру правового статусу свідка, спрямовані на сприяння нормальній безпере-

шкодній реалізації основного обов'язку свідка – давати правдиві показання. Справді, права та обов'язки тісно пов'язані між собою.

Обов'язки свідка як елемент його правового статусу відіграють головну роль у досягненні мети залучення цього суб'єкта до кримінального процесу. Водночас встановлення відповідних меж певного виду необхідної поведінки здатне певним чином утримати на одному рівні інтереси держави та людини у сфері публічного права. Найбільш потужний потенціал у цьому механізмі мають такі складові правового статусу суб'єкта правовідносин, як права. Саме передбачені правом можливості мають властивість утримувати баланс між уповноваженими органами і посадовими особами та іншими суб'єктами кримінального процесу [8].

Відповідальність реалізується у результаті вчиненого правопорушення або у зв'язку з невиконанням певних обов'язків. Проте така вторинність відповідальності стосовно обов'язку не виключає необхідності розглядати її як структурний елемент правового статусу. В літературі відзначають, що наявність мети, функцій юридичної відповідальності, її заснованість на системі принципів свідчать про самостійний характер цієї категорії, яка має теоретико-правовий та практично-правовий характер, забезпечуючи порядок у суспільстві [5, с. 132–133].

Отже, правовий статус свідка є системою закріплених у кримінальному процесуальному законодавстві прав і обов'язків, а також відповідальності, які дозволяють йому максимально ефективно реалізовувати свої функції у суспільстві.

Як правило, спеціальні кримінальні процесуальні закони європейських держав містять окремий структурний розділ, який регулює статус свідка. Так, у КПК Естонії [9] правовий статус свідка визначається у Розділі 2 «Допит свідка», який містить статті щодо забезпечення безпеки свідка, порядку допиту свідка, підстави відмови від давання показань тощо. У КПК ФРН [10] правовому статусу свідка у КПК присвячено окремий шостий розділ «Свідок» (“Zeugen”) книги першої «Загальні положення» (“Allgemeine Vorschriften”). У розділі «Свідок» містяться норми, в яких визначаються права та обов'язки свідка, особливості допиту свідка та окремих категорій осіб (федерального президента, депутатів чи міністрів), наслідки неявки, застосування запису під час допиту, присяга свідка, допит про особисті дані особи, питання, які тор-

каються честі свідка та щодо його судимостей, компенсація свідкам, допомога адвоката.

Легальне визначення свідка наводиться у статті 65 КПК України [11], відповідно до якої свідок – це фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань. Така ознака, як обізнаність свідка з обставинами, які мають значення для кримінального провадження, покладена в основу визначення свідка також і в іноземних державах. Так, в абзаці першому статті 79 КПК Угорської Республіки [12] вказується, що як свідок може бути заслухана особа, якій відомі факти, що підлягають доказуванню. У статті 66 КПК Естонії свідок визначається як фізична особа, якій можуть бути відомі обставини, що належать до предмета доказування. У статті 283 КПК Хорватії [13] вживається поняття «імовірно можуть надати інформацію», що є близьким до вживаного у національному законодавстві формулювання «відомі або можуть бути відомі».

Законодавство деяких країн не передбачає нормативного закріплення поняття «свідок». Так, у статті 118 КПК Болгарії [14] лише зазначено коло осіб, яких забороняється допитувати як свідків. Аналогічне формулювання міститься у статті 178 КПК Польської Республіки [15].

Відповідно до статті 3 КПК Грузії [16] свідок – це особа, якій можуть бути відомі дані, необхідні для встановлення обставин кримінальної справи. Особа набуває статус, права та обов'язки свідка після попередження про кримінальну відповідальність і принесення присяги. Як бачимо, у цьому визначенні чітко зазначений момент набуття правового статусу свідка. На відміну від загального правового статусу громадянина, спеціальний кримінальний процесуальний статус свідка набувається за певних умов і є мимовільним, а не постійним. Такий момент повинен бути відображений і у КПК України.

За українським законодавством свідок вступає у кримінально-процесуальні правовідносини за рішенням посадової особи, яка провадить розслідування чи судовий розгляд справи. Ця подія може статись у будь-який момент розслідування кримінальної справи, тоді як свідок, як правило, залучається до розслідування справи майже одразу після її порушення. Виклик свідка слідчим чи прокурором передбачений статтею 133 КПК України, надає право слідчому, прокурору під час досудового розслідування викликати свідка під час досудового розслідування,

якщо є достатні підстави вважати, що він може дати показання, які мають значення для кримінального провадження, або його участь у процесуальній дії є обов'язковою. До свідка можливо застосувати і судовий виклик відповідно до статті 134 КПК України, слідчий суддя під час досудового розслідування чи суд під час судового провадження має право за власною ініціативою або за клопотанням слідчого, прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника, потерпілого, його представника здійснити судовий виклик певної особи, якщо слідчий суддя чи суд встановить наявність достатніх підстав вважати, що така особа може дати показання, які мають значення для кримінального провадження, або її участь у процесуальній дії є обов'язковою. Судовий виклик здійснюється до учасників кримінального провадження, участь яких у судовому провадженні є обов'язковою.

Порядок здійснення виклику в кримінальному провадженні і підтвердження отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом визначені у статтях 135–136 КПК України. Саме отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом і є моментом набуття правового статусу свідка. З огляду на це пропонуємо доповнити частину 1 статті 65 КПК України реченням такого змісту: «Особа набуває статус, права та обов'язки свідка після отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом у порядку, передбаченому цим Кодексом».

Статтею 66 КПК України свідок наділяється певним обсягом прав і обов'язків. Так, згідно з частиною 1 цієї статті свідок має право знати, у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні він допитується; користуватися під час давання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями статті 50 цього Кодексу, тощо. Частина 2 статті 66 КПК України передбачає, що свідок зобов'язаний прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду; давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду; не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі свідку у зв'язку з виконанням його обов'язків.

Такий же підхід до визначення прав і обов'язків застосований у КПК Грузії, де стаття 49 закріплює аналогічний перелік прав і обов'язків свідка. Стаття 120 КПК Болгарії містить перелік обов'язків свідка: з'явитися до відповідного органу; надати відомості про все, що він/вона знає про цю справу і відповісти на поставлені запитання, а також залишатись у розпорядженні органу, який викликав його/її в суд, так довго, як це необхідно. Також окремо визначені права свідка, серед яких: використання заміток, отримання винагороди за витрату робочого дня, відшкодування інших понесених витрат тощо (стаття 122).

У КПК ФРН права та обов'язки свідка не закріплені в окремій нормі з чітко визначеним їх переліком, натомість кожному праву та обов'язку свідка присвячена окрема стаття, яка регламентує процесуальний порядок їх реалізації. Наприклад, основними правами свідка згідно з КПК ФРН є: право на відмову від дачі показань свідків з особистих причин (стаття 52), право на відмову від дачі показань свідків із професійних причин (стаття 53), право професійних помічників (адвокатів, лікарів, аудиторів та ін.) на відмову від дачі показань свідків (стаття 53а), право на відмову від надання відомостей (стаття 55) та інші. В окремій статті не визначені також основні елементи правового статусу свідка у КПК Хорватії, Польщі, Угорщини, Естонії.

Таким чином, підходи до визначення основних елементів правового статусу свідка (прав і обов'язків) різняться. Враховуючи особливості побудови нормативних актів в Україні з погляду законодавчої техніки, вважаємо наявний на сьогодні підхід щодо виокремлення прав і обов'язків свідка в окремій статті 66 КПК України цілком доцільним. Хоча питанням окремого дослідження є оцінка змісту закріплених прав і обов'язків свідка.

У статті 67 КПК України окремо визначений також такий елемент правового статусу свідка, як відповідальність. Так, відповідно до цього положення за завідомо неправдиві показання слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду або за відмову від давання показань слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду, крім випадків, передбачених цим Кодексом, свідок несе кримінальну відповідальність. За злісне ухилення від явки до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду свідок несе відповідальність, встановлену законом. У процесуальних законах майже всіх розглянутих нами держав такий елемент статусу свідка окремо не закріплений.

З огляду на зазначене можна виокремити такі загальні ознаки, характерні для відображення правового статусу свідка в законодавстві розглянутих іноземних держав: є фізичною особою; статус пов'язується з обізнаністю особи з даними, необхідними для встановлення обставин кримінальної справи; як правило, законодавство не містить вичерпного переліку прав і обов'язків свідків в окремій статті КПК; основним обов'язком є необхідність з'явитися для надання правдивих показань.

Висновки і пропозиції. Правовий статус свідка є системою закріплених у кримінальному процесуальному законодавстві прав і обов'язків, а також відповідальності, які дозволяють йому максимально ефективно реалізувати свої функції у суспільстві. Визначення свідка, яке міститься у статті 65 КПК України, у цілому відповідає європейським стандартам. Однак з огляду на те, що спеціальний кримінальний процесуальний статус свідка набувається за певних умов і є минулим, а не постійним, цей момент повинен бути відображений і у визначенні. Тому пропонуємо доповнити частину 1 статті 65 КПК України реченням такого змісту: «Особа набуває статус, права та обов'язки свідка після отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом у порядку, передбаченому цим Кодексом».

Правовий статус свідка належним чином урегульований і деталізований законодавцем, покликаний сприяти ефективному здійсненню ним завдання із забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. Відповідно, ця категорія є вихідною під час дослідження і вдосконалення законодавства, що стосується використання показань свідка як доказу у кримінальному провадженні.

Список використаної літератури:

1. Матузов Н.И. Теория государства и права / Н.И. Матузов ; под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М. : Юрист, 1997. – 672 с.
2. Шемшученко Ю.С. Правовий статус / Ю.С. Шемшученко, Н.М. Пархоменко // Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова) та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2003. – Т. 5.
3. Витрук Н.В. Правовой статус личности в СССР / Н.В. Витрук. – М., 1985. – 176 с.
4. Скакун О.Ф. Теория держави і права (Енциклопедичний курс) : [підруч.] / О.Ф. Скакун. – Х. : Еспада, 2006. – 776 с.

5. Теорія держави і права: Академічний курс : [підруч.] / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Онищенко. – К : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
6. Колодій А.М. Права, свободи і обов'язки громадянина в Україні : [підруч.] / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. – К. : Правова єдність, 2008.
7. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права і держави : [навч. посіб.] / П.М. Рабінович. – К. : Атіка, 2005. – 176 с.
8. Белькова О.В. Правовий статус свідка в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О.В. Белькова ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2005.
9. Code of Criminal Procedure of the Republic of Estonia (2003, amended 2013) (English version) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013093/consolide>.
10. Criminal Procedure Code of the Federal Republic of Germany (1950, amended 2014) (English version) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10. – Ст. 88.
12. Hungarian Criminal Procedure Code (1998, amended 2011) (English version) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/25>.
13. Criminal Procedure Code of Croatia (Zakon o kaznenom postupku) (2009) (English version) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.
14. Penal Procedure Code of the Republic of Bulgaria (2006, amended 2011) (English version) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.
15. Criminal Procedure Code of the Republic of Poland (1997, amended 2003) (English version) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.
16. Criminal Procedure Code of Georgia (2009, amended 2016) (English version) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.

Лушпиенко В. Н. Правовой статус свидетеля в уголовном процессе Украины и иностранных государств

Статья посвящена исследованию нормативного подхода к определению правового статуса свидетеля в уголовном процессуальном законодательстве Украины и некоторых европейских государств. Автор обращается к пониманию и значению понятия «правовой статус», а также его составляющих. На основе сделанных выводов проанализированы положения процессуальных кодексов относительно определения понятия, прав и обязанностей, а также ответственности свидетеля как участника уголовного судопроизводства. Сформулированы предложения по совершенствованию определения понятия свидетеля в уголовном процессуальном законодательстве Украины.

Ключевые слова: уголовное производство, правовой статус, свидетель, права, обязанности, ответственность.

Lushpienko V. N. The legal status of a witness in the criminal process of Ukraine and foreign states

The article is devoted to the investigation of the normative approach to determining the legal status of a witness in criminal procedural legislation of Ukraine and some European states. The author turns to the understanding and meaning of the concept of “legal status”, as well as its constituent elements. Based on the conclusions drawn, the provisions of the procedural codes regarding the definition of the concept, rights and obligations, as well as the responsibility of the witness as a participant in criminal proceedings, are analyzed. The author forms proposals to improve the definition of the concept of a witness in the criminal procedural legislation of Ukraine.

Key words: witness, legal status, criminal procedural, criminal proceedings.